

ศึกษาความสัมพันธ์ของปัจจัยสมุปบาทกับธาตุ 18
ในการเจริญวิปัสสนาภาวนากรรมฐาน
a study of the relationship between the 18 elements of the
paticcasamuppada in the development of vipassana meditation

พระใบฎีกาสุรัตน์ สุรตโน

PhrabaidikaSurat Surattano

วิทยาลัยสงฆ์พุทธชินราช มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Buddha Chinnarat Buddhist College, Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author, E-mail: s._24111989@hotmail.com

Received 10/07/2024 | Revised 31/07/2024 | Accepted 31/07/2024

บทความวิจัย (Research Article)

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาปัจจัยสมุปบาทและธาตุ 18 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ศึกษาความสัมพันธ์ของปัจจัยสมุปบาทกับธาตุ 18 ในการเจริญวิปัสสนา และวิเคราะห์ปัจจัยการและดุลยภาพของปัจจัยสมุปบาทกับธาตุ 18 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา ใช้รูปแบบการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) ใช้ข้อมูลปฐมภูมิพระไตรปิฎก วิเคราะห์ข้อมูลเชิงพรรณนา ผลการวิจัยพบว่า ปัจจัยสมุปบาทเป็นความสำคัญมีคุณประโยชน์ต่อผู้ที่ต้องการบรรลุหรือหลุดพ้นจากวัฏสงสารการเวียนว่ายตายเกิด ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความกลัวทั้งหลายเหล่านี้จะมีสิ่งที่จะช่วยคือ ความเป็นอมตธรรม คือธรรมที่ตั้งอยู่มานานแล้ว พระสัมมาสัมพุทธเจ้ามาพบเจอ พิจารณาที่จะออกจากทุกข์ โดยการแสดงเพื่อสรรพสัตว์ผู้มีปัญญาได้หลุดพ้น ส่วนคำว่า ธาตุ เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วแล้วตั้งมั่นอยู่อย่างนั้น ธาตุ 18 ในพระพุทธศาสนา ก็กล่าวโดยสรุป คือ สิ่งมีอยู่แล้ว คือ ตา การมองเห็น หู การได้ยิน จมูก การได้กลิ่น ลิ้น การรับรู้ทางรส กาย การสัมผัสทางกาย ใจ การสัมผัสทางใจ นั่นเอง

ความสัมพันธ์ของปัจจัยสมุปบาทกับธาตุ 18 และวิธีการปฏิบัติ ปัจจัยสมุปบาทได้ชื่อว่า ธรรมที่อาศัยการเกิดขึ้นของกันและกันเมื่อเราพิจารณาเหตุแห่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากสภาวะต่างการเห็น การได้ยินได้กลิ่นได้รสได้รู้รส ได้รู้ทางกาย เย็น ร้อน อ่อน แข็ง จนเกิดเป็นการรับรู้ทางใจ ส่วนคำว่าธาตุ 18 นั้นเป็นการรับรู้พิจารณาสิ่งที่มี เมื่อตา หู จมูก ลิ้น กายใจ เป็นสิ่งที่มีอยู่ในสังขาร ธาตุก็เช่นเดียวกัน มีธาตุรับ ธาตุกระทบ และธาตุรู้ คือ ตา เห็นรูป หู ได้ยินเสียง จมูก ได้กลิ่น ลิ้น รับรส กายรับรู้สัมผัส ใจ รู้ถึง รูป เสียง กลิ่น รส ทั้งหมด ความเป็นไปทั้งหมดในสิ่งมีชีวิต และอัมพาตปัจจัยตา คือ ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย และ ปัจจัยการ อากาโรที่ที่เกิดขึ้นตามปัจจัย โดยทั้งสองเหตุเป็นเหตุเป็นผลที่ต้องเกี่ยวข้องกัน ปัจจัยสมุปบาทมี 2 สาย คือ สายเกิดทุกข์ (สมุทยวาร) กับ สายดับทุกข์ (นิโรธวาร) ดังนั้น ปัจจัยการที่เกี่ยวข้องกับธาตุ 18 คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยสรรพสิ่งทั้งปวงในจักรวาล ความเป็นระเบียบ และมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน เป็นเหตุเป็นผลต่อกันที่แน่นอน

คำสำคัญ: ปฏิจ্ঞสมุปปาท; ธาตุ 18; การเจริญวิปัสสนาภาวนา

Abstract

This research aims to study Patīcasamuppāda and the 18 elements in the Buddhist scriptures, study Relationship of Patīcasamuppāda with the 18 elements in Vipassana practice, and analyze the factors and balance of Patīcasamuppāda and the 18 elements in Buddhist scriptures. Use the document research format (Document Research) using primary data from the Tipiṭaka. Descriptive data analysis The research found that Patīcasamuppāda is important and beneficial to those who want to achieve or escape from the cycle of birth and death, physical suffering, mental suffering, and fear. All of these things will have things that will help. is Immortality It is a Dhamma that has been in place for a long time. Lord Buddha came to meet Consider leaving suffering. By performing it for intelligent beings to be freed. As for the word element, it is something that already exists and is firmly established. The 18 elements in Buddhism. In summary, it means that things already exist: eyes, sight, ears, hearing, nose, smell, tongue, taste perception, body, physical contact, mind, mental contact.

Relationship of Patīcasamuppāda with the 18 elements and methods of practice Patīcasamuppāda is called Dhamma that depends on each other's emergence when we consider the causes of relationships arising from different conditions of seeing, hearing, smelling, tasting. Physically aware of cold, hot, soft, hard until it becomes mental perception. As for the word 18 elements, it is the perception and consideration of things that exist when the eyes, ears, nose, tongue, body and mind are things that exist in the body. The elements are the same, there are the receiving elements, the affecting elements, and the knowing elements: the eye sees form, the ear hears sound, the nose smells, the tongue senses taste, the body perceives objects, the mind perceives form, sound, smell, taste, all possibilities in living things, and the elements. Chayatā is the existence of this as a factor and the condition, the symptom that arises according to the factor. Both causes are causes and consequences that must be related. Patīcasamuppāda has two paths: the path that creates suffering (samudhayavāra) and the path that terminates suffering (nirodhavāra). Therefore, the factors related to the 18 elements are the natural laws governing all things in the universe. There is orderliness. And there are definite rules. It is a definite cause and effect.

Keywords: Patīcasamuppāda; Element 18; Practicing vipassana meditation

บทนำ

“ปฏิจ্ঞสมุปปาท” เป็นหลักธรรมสำคัญในพระพุทธศาสนา ถ้าเข้าใจหลักธรรมนี้และถ้าเรารู้องค์ประกอบทั้งหลายที่สัมพันธ์กัน ซึ่งเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นปัจจัยอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ สามารถทำนายได้

ว่าอะไรจะเกิดขึ้นในโลก ชีวิต จิตใจ มีองค์ประกอบจำกัดอยู่ เช่น โลกมีความเกี่ยวข้องกับดวงดาวอื่น ๆ และดวงอาทิตย์กับดาวเคราะห์ต่าง ๆ ในสุริยจักรวาลและในสากลจักรวาลทั้งหมด แม้แต่ภายในโลกเองก็มีแร่ธาตุต่าง ๆ จำนวนจำกัด ชีวิตของเรามีอวัยวะต่าง ๆ มีร่างกาย มีจิตใจ มีอะไรต่าง ๆ จำนวนจำกัด แม้แยกละเอียดเข้าไปในจิตใจ ก็มีองค์ประกอบต่าง ๆ จำกัดอยู่ เช่นอย่างในทางพระพุทธศาสนาก็มีสาขา ของการศึกษาอันหนึ่งเรียกว่า พระอภิธรรม มีการจำแนกจิตออกไป โดยละเอียดเป็นจิตเท่านั้นประเภทเป็นเจตสิกเท่านั้น ทุกอย่างมันก็มีจำกัดอยู่เท่านั้น (พระพรหมคุณา-ภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), 2552)

การสร้างการเข้าใจชีวิตโดยวางอยู่บนพื้นฐาน คำอธิบายของแนวคิดเรื่องธาตุ 18 “โดยแนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีประเด็นเรื่องอายตนะภายในและภายนอก” (พระจาดุรงค์ ชูศรี, 2560) รวมทั้งวิญญาน 6 เข้ามาสนับสนุนและเชื่อมโยงให้เห็นว่าเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กัน การเข้าใจชีวิตบนพื้นฐานแนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีเป้าหมายที่สำคัญ 2 ประการคือ เป้าหมายหลักเพื่อการมีชีวิตที่ประเสริฐ และเป้าหมายรองเพื่อชีวิตที่ดีงาม

การเจริญวิปัสสนาภาวนา “คือการอบรมจิต และใคร่ครวญธรรมให้เห็นแจ้งในอารมณ์ต่าง ๆ” (พระโกษา อินทปญฺโญ (นิติศร), 2562) มีรูปารมณ เป็นต้น โดยความเป็นนามรูป และพัฒนาสติให้เข้มแข็งจนสามารถคุ้มครองจิตให้เข้าถึงปัญญา รู้ปัจจุบันธรรม เห็นประจักษ์แจ้งพระไตรลักษณ์ ส่งผลให้ญาณทัสสนะ หรือปัญญาที่สูงขึ้นตามลำดับ นี่เป็นผลมาจากบุคคลผู้ปฏิบัติถูกต้อง ช่วยให้ผู้เจริญวิปัสสนาภาวนาสามารถพัฒนา ศรัทธาตนเอง ให้เข้มแข็งมั่นคง มีความพากเพียรอย่างแรงกล้า มีสมาธิยังลึก มีสติรอบรู้ ซึ่งสภาวะจิตที่สามารถ หยั่งรู้ความจริงอันสูงสุด

การศึกษาหลักธรรม คำสอน และวิธีการกำหนดวิปัสสนาภาวนาและสมถภาวนา คือมีปฏิจกสมุปปาทกับธาตุ 18 ตลอดทั้งความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจกสมุปปาทกับธาตุ 18 ว่ามีความสัมพันธ์กันอย่างไร อาศัยกันและกันอย่างไร จึงสามารถบรรลุธรรมได้ตามในเรื่องราวจากพระสูตรต้นตปิฎก ด้วยเหตุนี้ผู้วิจัยจึงได้สนใจศึกษาและนำมาวิเคราะห์ในการศึกษาต่อไป

การจัดการศึกษากระบวนการเปลี่ยนแปลงของการศึกษา การถ่ายทอดความรู้และการเรียนรู้ของผู้เรียนต้องมีความสมดุลพอดี เพื่อที่จะทำให้ผู้เรียนเกิดการเรียนรู้ตามวัตถุประสงค์ของผู้สอนโดยมีการมุ่งพัฒนาคนให้มีความสมดุลทั้งด้านปัญญา จิตใจ สังคม และค่านิยมการเรียนรู้ขัดเกลาเชิงสังคมจึงนำหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและมีผู้ปฏิบัติตามคำสอนของพระพุทธเจ้าเป็นจำนวนมากและจัดตั้งเป็นสถาบันองค์กรและรับผิดชอบการดูแลการเรียนรู้การปฏิบัติเพื่อเป็นประโยชน์สุขของมนุษย์ตลอดจนมวลมนุษยชาติสู่การที่อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุขมีความเข้าใจและ อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข (นภาพกร ศรีสม, 2567)

วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาปฏิจกสมุปปาทและธาตุ 18 ในคัมภีร์พระพุทธศาสนา
2. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของปฏิจกสมุปปาทกับธาตุ 18 ในการเจริญวิปัสสนา
3. เพื่อวิเคราะห์ปัจจัยการ และคุณภาพของปฏิจกสมุปปาท กับธาตุ 18 ในคัมภีร์

พระพุทธศาสนา

วิธีดำเนินการวิจัย

ผู้วิจัยกำหนดรูปแบบการวิจัยเชิงเอกสาร (Document Research) รูปแบบการวิจัย เป็นการศึกษาวิจัยที่ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงเอกสาร (Documentary research) รวบรวมข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) เอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) การวิเคราะห์ข้อมูลใช้แบบพรรณนา (Description) จากข้อมูลหลักคือ ศึกษารวบรวมข้อมูลเรื่อง การเจริญวิปัสสนาภาวนา ปฏิจ্ঞสมุปบาท และธาตุ 18 จากคัมภีร์พระพุทธศาสนาเถรวาท คือพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช 2539 และคัมภีร์ที่เกี่ยวข้อง เช่น คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา วิสุทธิมรรค ปกรณ์วิเสส ตำราต่าง ๆ และวิเคราะห์ข้อมูล บรรยาย พรรณนา เสนอผลงานผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบความถูกต้อง แก้ไขปรับปรุง ตามคำแนะนำของผู้เชี่ยวชาญ บรรยาย พรรณนา เสนอเป็นวิทยานิพนธ์

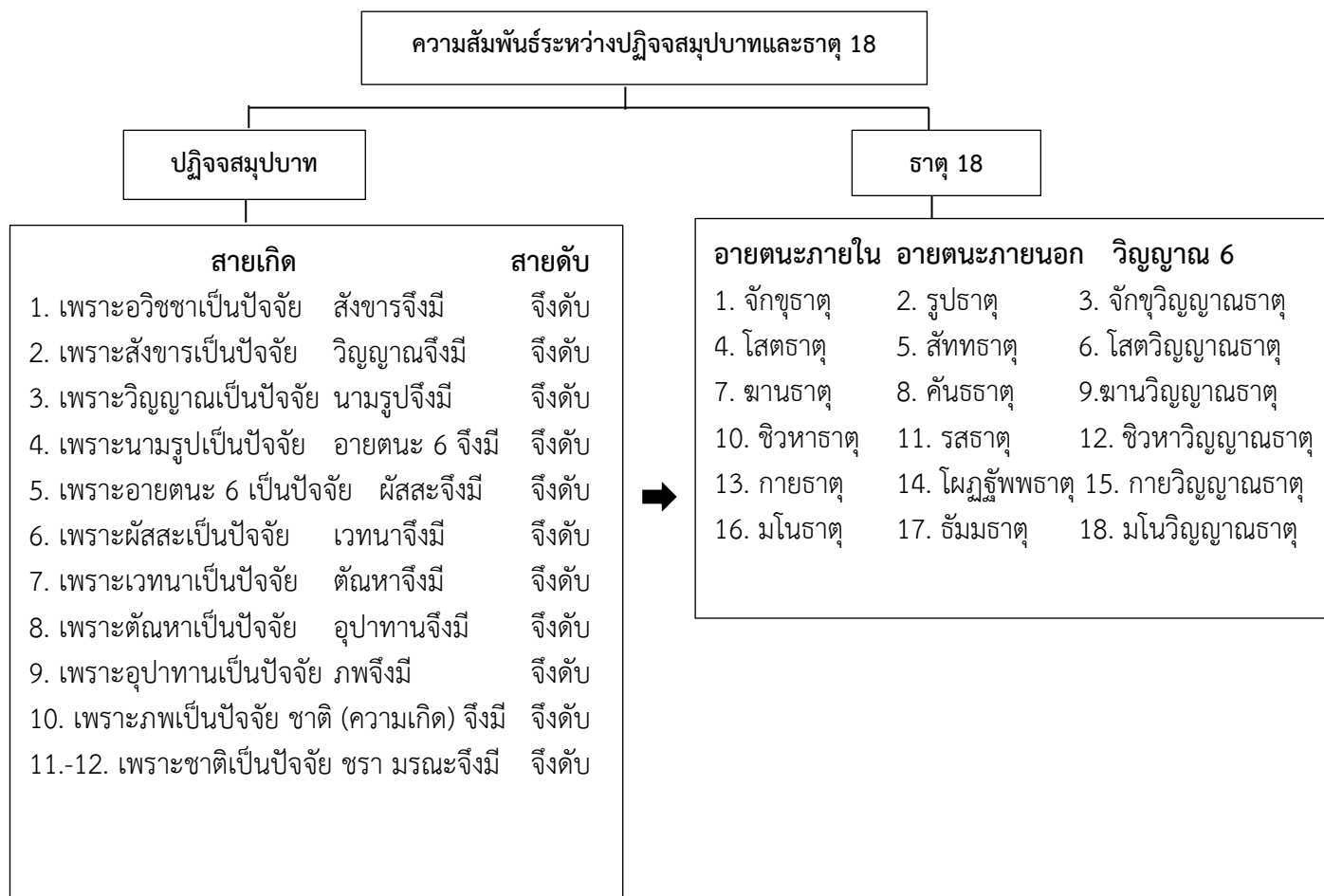
ผลการวิจัย

ผลจากการศึกษา พบว่า ปฏิจ্ঞสมุปบาทคือ อริยญายธรรม (อง.ทสก.อ. (ไทย) 3/91-92/367) เป็นชื่อแห่งทางสายกลาง (พุทธทาสภิกขุ, 2521) เป็นวิธีการค้นหาทุกข์หรือปัญหาของชีวิตที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ ความหมายของปฏิจ্ঞสมุปบาท คือ สภาวะธรรมที่เป็นปัจจัยอาศัยซึ่งกันและกันเกิดขึ้น และความสำคัญของปฏิจ্ঞสมุปบาท คือ “ผู้ใดเห็นปฏิจ্ঞสมุปบาท ผู้นั้นเห็นธรรม ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นเห็นปฏิจ্ঞสมุปบาท” (ม.ม. (ไทย) 12/306/338) เป็นความสำคัญอย่างมากมีคุณและประโยชน์ต่อผู้ที่ต้องการบรรลุหรือหลุดพ้นจากวัฏสงสารการเวียนว่ายตายเกิด ความทุกข์กาย ความทุกข์ใจ ความกลัวทั้งหลายได้อย่างเป็นระบบ เพราะได้แสดงความจริงว่าทุกข์หรือปัญหามีปัจจัยให้เกิดการสืบสาวหาปัจจัยนั้นจะทำให้ทราบถึงปัญหาและเหตุของปัญหาอย่างแท้จริง ซึ่งง่ายต่อการแก้ไข ปฏิจ্ঞสมุปบาทนี้พระพุทธเจ้าทรงทำให้เข้าใจง่ายในรูปของอริยสัจ 4 ซึ่งแบ่งออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายเกิดทุกข์กับฝ่ายดับทุกข์ และที่ง่ายขึ้นอีกคือในแต่ละฝ่ายพระองค์ทรงเสนอผลเป็นตัวตั้งแล้วตามด้วยเหตุ นั่นคือ ฝ่ายเกิดทุกข์ทรงเสนอทุกข์แล้วตามด้วยเหตุเกิดทุกข์ ส่วนฝ่ายดับทุกข์ทรงเสนอความดับทุกข์แล้ว ด้วยทางหรือวิธีนำไปสู่ความดับทุกข์ วิธีการที่กล่าวมานั้นส่วนใหญ่มักใช้สำหรับการแก้ปัญหาหรือ ทุกข์ส่วนบุคคล แต่สามารถนำวิธีการนี้ไปใช้กับการแก้ปัญหาส่วนรวมระดับองค์กร ระดับสังคม และระดับชาติด้วย ส่วนคำว่าธาตุ เป็นสิ่งที่มีอยู่แล้วแล้วตั้งมั่นอยู่อย่างนั้น ธาตุ 18 มีประเด็นเรื่องอายตนะภายในและภายนอก รวมทั้งวิญญาณ 6 เข้ามาสนับสนุนและเชื่อมโยงให้เห็นว่าเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กัน การเข้าใจชีวิตบนพื้นฐานแนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีเป้าหมายที่สำคัญ 2 ประการคือ เป้าหมายหลักเพื่อการมีชีวิตที่ประเสริฐ และเป้าหมายรองเพื่อชีวิตที่ดีงาม

ผลจากการศึกษา พบว่า ความสัมพันธ์ของปฏิจ্ঞสมุปบาทกับธาตุ 18 คือ เมื่อมีเหตุ ผลจึงมีปฏิจ্ঞสมุปบาทได้ชื่อว่า ธรรมที่อาศัยการเกิดขึ้นของกันและกันเมื่อเรามาพิจารณาเหตุแห่งความสัมพันธ์ที่เกิดขึ้นจากสภาวะต่างการเห็นการได้ยินได้กลิ่นได้รสได้รู้ทางกาย เย็น ร้อน อ่อน แข็ง จนเกิดเป็นการรับรู้ทางใจ ส่วนคำว่าธาตุ 18 นั้นเป็นการรับรู้พิจารณาสิ่งที่มี เมื่อตา หู จมูก ลิ้น กายใจ เป็นสิ่งที่มีอยู่ในสังขาร ธาตุก็เช่นเดียวกัน มีธาตุรับ ธาตุกระทบ และธาตุรู้ คือ ตา เห็นรูป หู ได้ยินเสียง จมูก ได้กลิ่น ลิ้นรับรส เบื้อง หวาน ขม เค็ม กายรับโผฏฐัพพะ ใจรับรู้ถึง รูป เสียง กลิ่น รสทั้งหลาย ความเป็นไปทั้งหมดในสิ่งมีชีวิต จึงเป็นการประชุมพร้อมกันของธาตุทั้ง 18 คุณลักษณะของตนเช่นใดก็รักษาไว้เช่นนั้นเสมอ ไม่เปลี่ยนแปลง เช่นจักขุธาตุ มีลักษณะใสให้สีต่าง ๆ มาปรากฏขึ้นเมื่อได้รับการกระทบ เมื่อตาสัมผัสเกิด

ขึ้นอยู่กับใครไม่ว่าจะเป็น คน สัตว์ เทวดา ไม่สามารถที่เปลี่ยนแปลงเอาตาไปรับเสียงแทนหูได้ ฉะนั้นสิ่งที่มีเป็นนั่นคือธรรมชาติของสิ่งที่เกิดขึ้น

แผนภูมิที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจสมุปปาทและธาตุ

ผลจากการศึกษา พบว่า ปฏิจสมุปปาท มีชื่ออื่นที่ใช้เรียกอีกคือ “ปัจจัยการ” หมายถึงปรากฏการณ์ทั้งหลายเกิดขึ้น เป็นไปเพราะปัจจัยต่าง ๆ และ “อิทัปปัจจยตา” หมายถึง เมื่อสิ่งนี้เป็นปัจจัย สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น (มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539) กฎอิทัปปัจจยตา : หัวใจปฏิจสมุปปาท มี 2 หลัก คือ 1. สมุทวาร “เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้ย่อมมี เพราะความเกิดขึ้นแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น” 2. นิโรธวาร “เมื่อสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้ย่อมไม่มี เพราะความดับไปแห่งสิ่งนี้ สิ่งนี้จึงดับไป.” (ม.ม. (ไทย) 13/355/371) อาการที่เกิดขึ้นตามปัจจัย โดยทั้งสองเหตุเป็นเหตุเป็นผลที่ต้องเกี่ยวข้องกัน ปฏิจสมุปปาทมี 2 สาย คือ สายเกิดทุกข์ (สมุทวาร) กับ สายดับทุกข์ (นิโรธวาร) ดังนั้น ปัจจัยการที่เกี่ยวข้องกับธาตุ 18 คือกฎธรรมชาติที่ว่าด้วยสรรพสิ่งทั้งปวงในจักรวาล มีความเป็นระเบียบ และมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอน เป็นเหตุเป็นผลต่อกันที่แน่นอน เป็นเหตุเป็นผลต่อกันตามทฤษฎีเหตุปัจจัย ว่าสรรพสิ่งทั้งหลายย่อมขึ้นมาจากเหตุบางครั้งกฎนี้เรียกว่าอิทัปปัจจยตาก็ได้ซึ่งครอบคลุมไปถึง ไตรลักษณ์และปัญจนิยามธรรมอันจะนำไปสู่การรู้แจ้งเห็นจริงในกระบวนการของชีวิต และเข้าใจในกระบวนการเกิดดับแห่งสรรพสิ่งต่าง ๆ ได้ดียิ่งขึ้น

อภิปรายผล

ปฏิจจนุสุมปาตและธาตุ 18 ในคัมภีร์พระพุทธานุสา เป็นหลักการการเจริญวิปัสสนา มุ่งเน้นการปฏิบัติเพื่อจุดมุ่งหมายสูงสุดคือพระนิพพาน ประกอบด้วยหลักการ การปฏิบัติโดยอาศัยหลักธรรมต่างๆ ให้เห็นถึงความจริงอันประเสริฐ เห็นการเกิด เห็นการดับ เห็นแจ้งใน สัมผัสที่เกิดจากตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ จากการพิจารณาด้วย ปฏิจจนุสุมปาต และ ธาตุ 18 ซึ่งสอดคล้องกับ บรรจบ บรรณรุจิ (2561) คือหลักคำสอนเรื่องปฏิจจนุสุมปาตในฐานะเป็นจุดเด่นและสำคัญที่สุดของพระพุทธานุสในมุมมองโลกชีวิต และเพื่อลวงพ้นความสงสัยซึ่งจะนำไปสู่ปัญญาญาณแจ่มแจ้งคือการบรรลุถึงโมกขธรรม

ความสัมพันธ์ของปฏิจจนุสุมปาตกับธาตุ 18 ในการสร้างดุลยภาพในการดำเนินชีวิตที่สมบูรณ์ตามแนวทางพระพุทธานุสา น้อมนำหลักธรรมมาประพจน์ปฏิบัติในชีวิตประจำวัน อย่างมีสติ เจริญศีลสมาธิ ปัญญา รักษาศีลห้า เดินตามทางอริยมรรคมีองค์ 8 ปฏิบัติตามหลักไตรสิกขาและมัชฌิมาปฏิปทา ซึ่งสอดคล้องกับ พระจาดุรงค์ ชูศรี (2560) กล่าวว่า การสร้างการเข้าใจชีวิตโดยวางอยู่บนพื้นฐานคำอธิบายของแนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีประเด็นเรื่องอายตนะภายในและภายนอก รวมทั้งวิญญาณ 6 เข้ามาสนับสนุนและเชื่อมโยงให้เห็นว่าเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กัน การเข้าใจชีวิตบนพื้นฐานแนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีเป้าหมายที่สำคัญ 2 ประการคือ เป้าหมายหลักเพื่อการมีชีวิตที่ประเสริฐ และเป้าหมายรองเพื่อชีวิตที่ดีงาม และพระอธิการทันจิต คุณธมโม (2562) กล่าวว่า การกำหนดรู้รูปนามปฏิจจนุสุมปาต และชั้น 5 จัดเป็นอารมณ์ของวิปัสสนา เพื่อดับกองแห่งทุกข์และบรรลุมรรค

ปฏิจจนุสุมปาต เรียกอีกอย่างว่า อิทัปปัจจยตา หรือ ปัจจยการ ซึ่งปฏิจจนุสุมปาตได้เกี่ยวข้องกับ อิทัปปัจจยตา คือ ความมีสิ่งนี้เป็นปัจจัย และ ปัจจยการ อาการที่เกิดขึ้นตามปัจจัย โดยทั้งสองเหตุเป็นเหตุเป็นผลที่ต้องเกี่ยวข้องกัน ซึ่งสอดคล้องกับ พระมหาธีรภัทร์ ชินอดตโน (วิไลรัตน์) (2560) กล่าวว่า ผัสสาตนะ 6 ประการ คือ 1) ผัสสาตนะคือจักขุ 2) ผัสสาตนะคือโสต 3) ผัสสาตนะคือฆานะ 4) ผัสสาตนะคือชีวหา 5) ผัสสาตนะคือกาย 6) ผัสสาตนะคือมโน เมื่ออายตนะภายในและอายตนะภายนอก กระพบกันแล้วจะเกิดผัสสะเชื่อมต่อให้เกิดการรับรู้เฉพาะด้านของอายตนะเรียกว่า วิญญาณ คือความรู้แจ้งของอารมณ์ ผัสสะเป็นสภาวะธรรม

องค์ความรู้

องค์ประกอบแห่งชีวิตมี 2 ฝ่ายคือฝ่ายรูปและฝ่ายนาม เป็นชั้นและธาตุที่ถูกแบ่งออกเป็นกองรูปและกองนาม องค์ประกอบแห่งชีวิตทั้งหมดเป็นการฉายภาพรวมเพื่อชี้เข้าไปสู่การทำความเข้าใจเรื่องลักษณะของร่างกายมนุษย์ตามแนวคิดเรื่องธาตุ 18 มีประเด็นเรื่องอายตนะภายในและภายนอก รวมทั้งวิญญาณ 6 เข้ามาสนับสนุนดุลยภาพของปฏิจจนุสุมปาตและเชื่อมโยงให้เห็นว่าเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์กัน การเข้าใจชีวิตบนพื้นฐานเรื่องธาตุ 18 มีเป้าหมายที่สำคัญ 2 ประการคือ เป้าหมายหลักเพื่อการมีชีวิตที่ประเสริฐ และเป้าหมายรองเพื่อชีวิตที่ดีงาม และความสำคัญของเวทนา ผัสสะให้เกิดเวทนาในปฏิจจนุสุมปาต มีทั้งสุขเวทนาและทุกข์เวทนา เพราะมีเหตุให้เกิดจึงมีเหตุให้ดับควบคู่กันไป ในโลกนี้ก็ต้องรู้หลักดุลยภาพ ที่ต้องรู้หลักดุลยภาพเพราะอะไร? เพราะสิ่งที่ทั้งหลายที่อยู่ในโลกนี้ มีความสัมพันธ์อิงอาศัยกันทั้งนั้น มันไม่ได้อยู่ลำพังตัวของมันเองเท่านั้น และตัวมันเองก็เกิดขึ้นจากส่วนประกอบมากมาย ซึ่งส่วนประกอบเหล่านั้นจะต้องสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน ทำอย่างไรจะให้ความสัมพันธ์ที่พอเหมาะพอดี ซึ่งความพอเหมาะพอดีนี้ถ้ารักษาไว้ได้ มันก็จะทำให้ทุกอย่างดำเนินไปได้ด้วยดี เพราะฉะนั้น หลักในเรื่องดุลยภาพนี้ก็เกิดจากการที่สิ่งทั้งหลายนั้นสัมพันธ์ซึ่งกันและกันนั่นเอง และจากการปฏิบัติปฏิจจนุสุมปาตให้เกิดความสมดุล

ภาพกับธาตุ 18 สามารถนำมาประยุกต์ใช้กับการดำรงชีวิตโดยยึดหลักธรรมในการประพฤติปฏิบัติโดย
 ชีให้เห็นจุดร่วมหรือสิ่งเดียวกัน เพื่อให้ผู้ศึกษาเข้าใจและเพื่อเป็นพุทธานุชาตามอรรถภาพ ข้อความ
 ในปฏิจกสมุปปาทมีว่า อวิชชา ปัจจยให้เกิด สังขาร, สังขาร ปัจจยให้เกิด วิญญาณ, วิญญาณ ปัจจยให้เกิด
 นามรูป, นามรูป ปัจจยให้เกิด อายตนะ, อายตนะ ปัจจยให้เกิด ผัสสะ, ผัสสะ ปัจจยให้เกิด เวทนา, เวทนา
 ปัจจยให้เกิด ตัณหา, ตัณหา ปัจจยให้เกิด อุปาทาน, อุปาทาน ปัจจยให้เกิด ภพ, ภพ ปัจจยให้เกิด ชาติ,
 ชาติ ปัจจยให้เกิด ชรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขโทมนัส อุปายาส

แผนภูมิที่ 2 ความสัมพันธ์ระหว่างปฏิจกสมุปปาทและธาตุ 18
 ที่มา: <https://www.slideshare.net/Padvee/ss-35774149#53>

สรุป

ในการศึกษาปฏิจกสมุปปาทของธาตุ 18 ให้เกิดมีดุลยภาพเป็นหนทางสู่การตระหนักรู้ เยียวยา
 ตนเอง และปฏิบัติภาวนา ซึ่งมีความสัมพันธ์กันของปฏิจกสมุปปาทกับธาตุ 18 ในทางพระพุทธศาสนาเพื่อ
 นำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างดุลยภาพชีวิต ซึ่งหลักธรรมที่จะนำมาใช้ในการสร้างดุลยภาพชีวิตในครั้งนี้
 ก็คือ ปฏิจกสมุปปาทของธาตุ 18 โดยผู้วิจัยเห็นว่าหลักธรรมคำสอนในทางพระพุทธศาสนาสามารถนำมาใช้
 เป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตและสามารถสร้างความสมดุลหรือความมีดุลยภาพชีวิต ทำให้มนุษย์สามารถ
 ดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุขประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิต จึงมีประโยชน์อย่างยิ่งต่อการพัฒนา
 มนุษย์ เพราะหากบุคคลใดได้น้อมนำไปประพฤติปฏิบัติได้อย่างถูกต้องและเข้มแข็งแล้ว ก็จะทำให้เป็นผู้ที่
 สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีดุลยภาพชีวิตที่ดีผล จึงสรุปได้ว่าหลักธรรมในทางพระพุทธศาสนาสามารถ
 นำมาใช้เป็นแนวทางในการสร้างดุลยภาพชีวิตได้อย่างแท้จริง และได้ให้ข้อเสนอแนะต่าง ๆ ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

ปฏิจกสมุปปาท คือ กระบวนการที่นำไปสู่การตรัสรู้ซึ่งพระพุทธเจ้าทรงค้นพบด้วยตัวพระองค์
 เองแล้วนำออกสอนชาวโลก โดยทรงปรับให้เป็นรูปแบบของอริยสัจ 4 เพื่อความเข้าใจง่าย ซึ่งจะเห็นว่า

พระองค์ทรงแบ่งอริยสัจ 4 ออกเป็น 2 ฝ่าย คือ ฝ่ายเกิดทุกข์ที่ต้องกำหนดรู้หรือต้องรู้ให้ตลอด กับ ฝ่ายดับทุกข์ที่ต้องทำให้แจ้งประจักษ์ ทำให้ผู้ฟังเห็นภาพว่า ทุกข์มาจากเหตุ และทุกข์นั้นดับได้ด้วยวิธีการดับที่ต้องเริ่มต้นด้วยสติและปัญญา พระพุทธเจ้าทรงสอนหลักการนี้หลักการเดียวตลอดพระชนมชีพ แต่ทรงใช้วิธีการสอนหลากหลาย

ปฏิเสธสมุปบาท มุ่งถึงอาการที่ธรรมชาติ 18 ทั้งหลาย อาทิ อวิชชา อาศัยกันและกันเกิดขึ้นร่วมกันโดยต่างฝ่ายต่างเป็นปัจจัยของกันและกัน ปฏิเสธสมุปบาทจึงฐานะและความสำคัญแปลพอให้ได้ความหมายในเบื้องต้นว่า การเกิดขึ้นพร้อมแห่งธรรมทั้งหลายโดยอาศัยกัน การที่สิ่งทั้งหลายอาศัยกัน จึงเกิดมีขึ้น หรือการที่ทุกข์เกิดขึ้นเพราะอาศัยปัจจัยสัมพันธ์เกี่ยวเนื่องกันมา ข้อมูลเกี่ยวกับ ชาติ 18 เรื่องนี้สามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการปฏิบัติได้เป็นอย่างดี เพราะแนวทางการปฏิบัติของชาติ 18 นั้นมีความสมบูรณ์และเหมาะสมกับการปฏิบัติทุกขั้นตอน โดยเฉพาะการกำหนดพิจารณาลักษณะของชาตินั้นเป็นการกำหนดที่ถูกสภาวะธรรมเพราะที่มีอารมณ์เป็นปรมาัตถธรรมโดยแท้ และถูกตรงต่อสภาวะธรรมความเป็นจริง ทำให้รู้เห็นรูป-นามชาติ 18 โดยประจักษ์ต่อผู้ปฏิบัติเอง ส่วนอารมณ์กรรมฐานโดยเฉพาะวิปัสสนาภาวนา ตามหลักของสติปัฏฐาน 4 โดยการกำหนดรู้ชาติ 18 เป็นอารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ในอิริยาบถย่อยต่าง ๆ ความตั้งใจในการกำหนดรูป-นาม ทั้งภายนอกและภายใน อย่างประณีตบรรจงจดจ่อต่อเนื่องในทุก ๆ อิริยาบถ และการปรับอินทรีย์ให้เสมอกัน เป็นปัจจัยสำคัญในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา เพื่อให้สภาวะญาณเบื้องต้นของผู้ปฏิบัติเจริญก้าวหน้าขึ้นไปเป็นลำดับ ตั้งแต่ สภาวะญาณ 1 ไปจนถึงมรรค ผล นิพพาน ปัจจุบัน หลักการนี้ยังใหม่อยู่เสมอ เราสามารถนำความรู้เรื่องปฏิเสธสมุปบาทมาใช้แก้ปัญหา และพัฒนาได้ ทั้งระดับชีวิตส่วนตัว ระดับสังคม ระดับองค์กรและระดับโลก แต่ความสำคัญอยู่ที่ว่าเรามีความรู้เรื่องนี้ระดับไหน ความรู้ที่ระดับดีก็คือสามารถนำมาปรับใช้ได้ให้เหมาะสมสอดคล้องกับสภาพปัญหา

2. ข้อเสนอแนะในการนำผลวิจัยไปใช้

ในปัจจุบันเป็นยุคสมัยใหม่ได้มีการเจริญสติสัมปชัญญะอย่างต่อเนื่องและสมดุลจนเกิดความเชี่ยวชาญแล้ว ก็เป็นไปได้ว่าปัญหาความขัดแย้งในจิตใจจะสามารถลดทอนลงได้จนหมดไปในที่สุด ทั้งนี้แนวทางการปฏิบัติควรเริ่มที่การเฝ้าสังเกตความคิดและจับความรู้สึกของตนเองอย่างละเอียด แล้วเมื่อนั้นจะพบว่าการเฝ้ามองจิตของตนเป็นการสังเกตที่ไม่มีที่สิ้นสุดเพราะความคิดของตนมีมากมายและต่อเนื่องไม่รู้จบ ในความต่อเนื่องไม่รู้จบนี้ นำไปสู่ภาวะไร้ดุลยภาพเพราะเรามักจะจมอยู่กับการแบ่งแยกและการตีความจิตมักจะถูกหลุดออกจากประสบการณ์ที่เรากำลังประสบและเข้าไปติดอยู่ในห้วงความคิดที่ต่อเนื่องไปไม่รู้จบ กลายเป็นความคิดต่อเนื่องและทำให้กายกับจิตของตนอ่อนแรงจนถึงเกิดความวุ่นวายปั่นป่วนตามมา เมื่อเป็นเช่นนี้ ภาวะเสียสมดุลจึงเกิดขึ้น แต่เมื่อตนเรียนรู้ที่จะผ่อนคลาย และสร้างทัศนคติในเชิงบวก จะสามารถทำลายภาวะปั่นป่วนสับสนดังกล่าวได้ พลังความคิดของตนจะไหลเวียนไปอย่างอิสระและประสานกันอย่างกลมกลืน เปรียบเสมือนเราปลดภาระลงจากบ่า สิ่งที่ตามมาคือ พลังในทางบวก จะรู้สึกปลอดภัยและเบิกบาน เกิดสติสัมปชัญญะภายในเพราะภาระทางใจถูกปลดออก จะรู้สึกสงบนิ่งและหลอมรวมกายและใจเป็นหนึ่งเดียวกัน ระบบกายและจิตจะสัมพันธ์กันอย่างมีชีวิตชีวาและแข็งแรง หากทำได้เช่นนี้เชื่อว่าชีวิตที่วนเวียนอยู่กับความทุกข์อันเกิดจากปัจจัยทั้งภายในตนและภายนอกที่มากระทบก็จะบรรเทาเบาบางลงได้และเราจะสามารถมีชีวิตอยู่ต่อไปบนความแข็งแกร่งที่ตนเองเป็นผู้สร้าง

3. ข้อเสนอแนะสำหรับการวิจัยครั้งต่อไป

การวิจัยครั้งนี้ ผู้วิจัยได้ศึกษาความสัมพันธ์ของปัจจัยสมุบพาทกับธาตุ 18 ในการเจริญวิปัสสนาภาวนากรรมฐาน แต่ยังมีประเด็นที่ผู้วิจัยยังทำการวิจัยไปไม่ถึง ดังนั้น ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป คือ ศึกษาหลักปฏิบัติที่กำหนดรู้ธาตุ 18 เป็นอารมณ์ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา ศึกษาหลักคำสอนเรื่องปัจจัยสมุบพาท เกี่ยวกับมนุษย์เป็นสัตว์ที่เกิดจากองค์ประกอบ 2 ส่วน ส่วนที่เป็นสสารหรือรูป (กาย) และส่วนที่เป็นอสสารหรือนาม (จิตหรือวิญญาณ) กายของมนุษย์ประกอบจากหน่วยพื้นฐาน และศึกษาระบบชีวิตตามความสัมพันธ์ของธาตุ 18 เชิงพุทธบูรณาการ

บรรณานุกรม

- บรรจบ บรรณรุจิ. “ปัจจัยสมุบพาท : ขั้นตอนการรู้แจ้งความจริงของพระพุทธเจ้า และการปรับใช้เพื่อแก้ปัญหาสังคม”. บทความวิชาการ. วารสาร มจร บาลีศึกษาพุทธโฆสปริทรรศน์. ปีที่ 4 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน 2561).
- พระโกษา อินทพลโณ (นิติศร). ศึกษาธาตุ 5 กับการเจริญวิปัสสนาภาวนาในคัมภีร์พุทธศาสนาเถรวาท. วารสารปรัชญาปริทรรศน์. ปีที่ 24 ฉบับที่ 1 (มกราคม - มิถุนายน พ.ศ. 2562).
- พระจาดุรงค์ ชูศรี. การเข้าใจชีวิตบนพื้นฐานแนวคิดเรื่องธาตุ 18. บทความวิชาการ. วารสารพุทธมคค์ ศูนย์วิจัยธรรมศึกษา สำนักเรียนวัดอาวุธวิกสิตาราม. ปีที่ 2 ฉบับที่ 2 (กรกฎาคม-ธันวาคม 2560).
- พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต). ความเป็นอนิจจังของสังขาร กับอิสรภาพของสังคม. พิมพ์ครั้งที่ 2. กันยายน 2552.
- พระมหาธีรภัทร์ ชินอดตโน (วิไลรัตน์). ศึกษาหลักธรรมและวิธีการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนาในอรรถกถาสูตร. พุทธศาสนธรรมหาบัณฑิต. สาขาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2560.
- พระอธิการพันจิต คุณธมโม. ศึกษาหลักกำหนดรู้ธาตุ 18 เป็นอารมณ์ ในการปฏิบัติวิปัสสนาภาวนา. พุทธศาสนธรรมหาบัณฑิต. สาขาวิปัสสนาภาวนา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2562.
- พุทธทาสภิกขุ. ปัจจัยสมุบพาทจากพระโอษฐ์. กรุงเทพมหานคร: ธรรมทานมูลนิธิ, 2521.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกภาษาไทย. ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, 2539.
- นภาพร ศรีสม. (2567). การจัดการศึกษาทางพระพุทธศาสนาเพื่อเสริมสร้างสันติภาพ. บทความวิชาการ. วารสารเมธีวิจัย, ปีที่ 1 ฉบับที่ 3 (พฤษภาคม – มิถุนายน).